
Civilsamhället i samhällskontraktet

EN ANTOLOGI OM VAD SOM STÅR PÅ SPEL

REDAKTÖR

Filip Wijkström

CIVILSAMHÄLLET I SAMHÄLLSKONTRAKTET

ISBN 978-91-86641-03-0

Första upplagan, andra tryckningen

© Förlaget samt författare av respektive kapitel, 2012

REDAKTÖR: Filip Wijkström

OMSLAG & ILLUSTRATIONER: Helena Lundin

FORMGIVNING & SÄTTNING: Helena Lundin

FÖRLAG:

European Civil Society Press

www.civilsociety.se

PRODUCERAD OCH UTGIVEN I SAMARBETE MED:

IDEELL ARENA , Sektor3 och PwC

TRYCKERI: Ineko, Göteborg, 2013

*Denna bok tillägnas
Carina Holmberg, Per Åke Lundin,
Marianne af Malmborg, Sofia Modigh,
Lars Pettersson, Mats Rolén samt Jan Ström
som alla skapar förutsättningar för
forskning om civilsamhället.*

Förord till andra tryckningen

Ibland går det fort. I september 2012 trycktes 2000 ex av den bok som du nu håller i din hand. I december samma år – tre månader senare – var alla böckerna slut. Och beställningarna fortsätter att strömma in till förlaget. Då är det roligt att vara redaktör.

Många har varit viktiga i tillkomsten av den här antologin där de medverkande författarna är den allra viktigaste gruppen. Ett stort antal personer agerade kommentatorer och samtalspartners under den process då boken växte fram och flera tackas i fotnoter till respektive kapitel. I arbetet med just den här boken har också vår illustratör och formgivare, *Helena Lundin*, varit en nyckelperson. Tack för hjälpen.

Bokens innehåll tog form inom ramen för IDEELL ARENAs vetenskapliga råd. Framförallt *Jan Ström* var drivande i dialogen kring innehållet medan *Torbjörn Einarsson* och *Ulrika Erksell* hjälpte till att organisera delar av samtalet. Boken hade inte heller varit möjlig utan det mycket aktiva och initierade partnerskap som *Hanna Hallin* och Sektor3 erbjöd i samarbete med Arbetsgivaralliansen och KFO. På Sektor3 läste och kommenterade också *Helena Lundstedt* de allra flesta kapitlen. På PwC var *Marie Welin* och *Jonas Grahn* som så många gånger tidigare ett stabilt och tryggt stöd och de har också varit ambassadörer i arbetet med att sprida boken i vidare kretsar.

FAS (Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap) stod i ett viktigt skede för ett mycket välkommet tryckbidrag som vi hade haft svårt att klara oss utan. Till sist, och inte minst i arbetet med att få ordning på bokens inledande kapitel och dess övergripande idé, hade det hela varit ett omöjligt uppdrag om inte *Marta Reuter* hade engagerat sig som skuggredaktör vid min sida samtidigt som hon vid ett par

tillfällen faktiskt också rent fysiskt lyfte vår lilla dotter Maya ut ur det redaktionella arbetet.

Oavsett var i samhällskontraktet och dess omförhandling du själv befinner dig så är jag övertygad om att du har både nytta och glädje av de olika kapitlen. Jag är stolt över att här kunna presentera all den kunskap som förs fram och de många tankar som drivs av de kollegor som medverkar i boken. God läsning.

Filip Wijkström

Enskede i februari 2013

Innehåll

MELLAN OMVANDLING OCH OMFÖRHANDLING	1
<i>Filip Wijkström</i>	
DE MEDLEMSLÖSA ORGANISATIONERNAS TIDEVARV	35
<i>Apostolis Papakostas</i>	
FÖRORTEN OCH FÖRENINGEN	55
<i>Lisa Kings</i>	
EFTER MEDLEMSKAPET?	71
<i>Torbjörn Einarsson & Johan Hvenmark</i>	
HYBRIDER I CIVILSAMHÄLLET	93
<i>Filip Wijkström</i>	
PRIVATA VÄLGÖRARE I DEN SVENSKA STATEN	123
<i>Martin Gustavsson</i>	
FOLKBILDNINGSFÄLTETS GRINDVAKTER	153
<i>Tobias Harding</i>	
IDROTTEN OCH KOMMERSEN	175
<i>Johan R. Norberg & Karin Redelius</i>	
PRODUKTIVITET ELLER EFFEKTIVITET?	195
<i>Agneta Gustafson</i>	
ÖVERENSKOMMELSEN SOM SPEGEL OCH ARENA	217
<i>Marta Reuter</i>	
FRÅN RÖST TILL SERVICE: VAD HÄNDE SEDAN?	245
<i>Tommy Lundström & Filip Wijkström</i>	
DET BORGERLIGA SAMHÄLLET S ÅTERKOMST	289
<i>Lars Trägårdh</i>	

Mellan omvandling och omförhandling

CIVILSAMHÄLLET I SAMHÄLLSKONTRAKTET

Filip Wijkström

Om författaren

Filip Wijkström, docent vid Handelshögskolan i Stockholm tillika verksam som gästprofessor i företagsekonomi vid Stockholms universitet. Han har sedan början av 1990-talet studerat och undervisat om det civila samhället och dess idéburna organisationer. Filip är förordnad som vetenskapligt råd vid Socialstyrelsen, ordförande i juryn för utmärkelsen »Årets redovisning i ideell sektor« som delas ut av PwC i samband med Ideellt Forum och han leder också arbetet i IDEELL ARENAs vetenskapliga råd.

Det svenska samhällskontraktet befinner sig i omvandling, men riktningen är inte given. Utifrån observationen att det tidigare kontraktet mer systematiskt tycks vara ifrågasatt och därmed befinner sig under omprövning, och med stöd i antologins övriga bidrag, identifieras här mönster i den framväxande nya arkitekturen. Olika avtal och överenskommelser angav förut spelreglerna på många områden och blev viktiga i den osynliga samhällsväv som spändes upp som en stomme i den svenska modellen. Här tecknas en bild av den pågående omförhandlingen med fokus på det civila samhället. I kapitlet drivs tesen att transformationen bör förstås som ett antal omförhandlingar i vilka kontraktet successivt förnyas samtidigt som betydande inslag av stabilitet noteras.

Mellan omvandling och omförhandling

CIVILSAMHÄLLET I SAMHÄLLSKONTRAKTET

Filip Wijkström

Det här är en bok som handlar om de många mer eller mindre synliga förändringar i samhället som på olika sätt drivs eller påverkas av idéburna organisationer. Men den handlar också om hur det civila samhället och dess organisationer i sin tur påverkas av förändringarna. En övergripande tes i boken är att dessa många små processer sammantagna innebär en så fundamental och djupgående omvandling av samhället att det är befogat att tala om en pågående omförhandling av det svenska samhällskontraktet.

I kapitlet utvecklar jag för det första detta resonemang närmare. För det andra lyfter jag fram några centrala teman som också återfinns i bokens övriga kapitel – en framväxande omvänd samtalsordning mellan det civila samhället och staten, ett annorlunda folkrörelsekontrakt, en ny ordning i samhällets styrning samt ett växande inflytande för näringslivet i det nya kontraktet. Jag menar att dessa förskjutningar är av betydelse för att förstå vad som pågår. För det tredje, och avslutningsvis, kommer jag i korthet att presentera bokens övriga bidrag.

Civilsamhället används här som den lins genom vilken omförhandlingarna av det tidigare kontraktet betraktas. Vi har som författare kommit överens om att försöka reda ut och tydliggöra *vad som står på spel och för vem detta spelar roll* i den utveckling som beskrivs och utifrån de analyser som följer med respektive bidrag. Det görs på olika sätt i varje enskilt fall och en rik mångfald av ansatser och grepp kompletterar varandra. Berättelserna rör sig från det storslaget svepande till det småskaligt detaljerade och tillbaka igen. De frågor som infinner sig handlar om hur vi ska kunna förstå och få grepp om turerna och insatserna i den förhandlingsrunda som nu pågår och även om riktningen för det nya system av småkontrakt och miniavtal som tycks växa fram. Civilsamhället erbjuder också i den meningen en både spännande och givande väg in i analysen.

Erik Amnå har argumenterat för det fruktbara i att ta civilsamhället som utgångspunkt för flervetenskaplig grundforskning:

”Vi menar att det skulle kunna resultera i värdefulla bidrag till kunskapsbildningen om bortglömda eller undanskymda aspekter av djupgående sociala, ekonomiska, organisatoriska, politiska och kulturella förändringar i samtiden.” (Amnå 2005, s 29)

Vad är samhällskontrakt?

Man skulle, utan att här förlora sig alltför djupt i den historiska politiska filosofin, kunna beskriva den ursprungliga versionen av samhällskontraktet som en ständigt närvarande och någorlunda varaktig tänkt

överenskommelse mellan medborgarna (ett samhälles medlemmar). Vi lever i en ny tid, med delvis andra förutsättningar för att sluta och upprätthålla den typ av samhällsfördrag som vi diskuterar här. Men kvar står från den tid då Rousseau, Hobbes, Locke och deras samtida lanserade och utvecklade sina idéer om ett samhällsfördrag att detta handlar om de grundläggande principerna för hur man organiserar sig kollektivt. En viktig del av samhällskontraktet är att det skapar förutsägbarhet och trygghet genom att individerna ger upp delar av sin frihet – ursprungligen till staten eller fursten – i utbyte mot lagar och regler som alla samhällets medlemmar måste följa. Eller så blir de bestraffade om de inte gör det. I detta kontrakt regleras de rättigheter och skyldigheter som medlemmarna har gentemot varandra, men också rättigheter och skyldigheter som gäller mellan staten och medborgarna.

Samhällsfördraget kan beskrivas som en i stora stycken tänkt eller tyst överenskommelse om hur man organiserar sig i ett samhälle. Många viktiga komponenter har över tid kommit att fästas på pränt i till exempel lagstiftningen eller genom andra former av mer eller mindre bindande överenskommelser och avtal, som ger oss några av de mest grundläggande ramarna inom vilka vi lever våra liv. En viktig del i ett sådant fördrag handlar om att mejsla ut och lägga fast – reglera – såväl relationerna och rollerna som fördelningen av makt och ansvar mellan å ena sidan medborgarna, å andra sidan den regerande eller styrande makten i ett samhälle.

I samhällsfördraget lägger man också grunden för vad som kan förstås som ett samhälles organisatoriska arkitektur. Denna ser olika ut från område till område och är också, som vi kommer att se i flera kapitel, en dynamisk struktur. Även om detta i stora stycken implicita och i många fall taget-för-givna kontrakt handlar om beständighet och stabilitet så bestäms och utvecklas det i högsta grad genom levande processer.

Ett nytt inslag i samhällskontraktet: organisationerna

En grundtanke i det klassiska samhällsfördraget såsom det förstods och beskrevs av Rousseau med flera var att detta antingen slöts mellan samhällsmedborgarna som enskilda individer, eller mellan dessa

medborgare å ena sidan och fursten, monarken eller staten å den andra. Denna ursprungliga modell måste dock modifieras för att tankefiguren samhällskontrakt ska kunna tjäna som ett användbart verktyg också i analysen av utvecklingen i vårt moderna, genomorganiserade samhälle.

Dagens samhällskontrakt – i den ganska basala mening som introducerades ovan – kan inte förstås om man inte i detta, för det första, även inkluderar de många organisationer som på olika sätt och nivåer i samhällslivet är inrättade för att organisera och representera samhällsmedlemmarna eller deras värderingar och intressen. Som en av de tidiga och mest inflytelserika tänkarna på området är Jean-Jacques Rousseau, i sitt kanske viktigaste arbete på området ”*On the Social Contract*”, kritisk till idén om någon form av representativitet som lägger någonting – i dag ofta en organisation av något slag – emellan individen och staten (Rousseau 1762/2003, s 64ff).

Men sedan de första analytiska spadtagen togs på detta område har den representativa demokratin fått en så betydande roll i samhällets arkitektur att det överhuvudtaget inte är meningsfullt att tala om ett samhällskontrakt utan denna. Alla de politiska partierna, religiösa samfundet, fackförbunden och de många andra idéburna organisationerna i det civila samhället är idag självklara komponenter – men även aktörer – i det moderna fördraget. Relationen mellan organisationerna och samhällets medborgare är inte enkelriktat så att dessa organisationer enbart ska representera eller företräda individerna gentemot makten. Dessa organisationer har i sig även en viktig ideologisk och värderingsmässig funktion i det moderna kontraktet, i och med att de strävar efter att påverka också de enskilda medborgarna utefter sina respektive politiska, religiösa, ideologiska, moraliska strävanden och ambitioner. Ibland görs det direkt, ibland indirekt genom att man försöker influera andra aktörer.

För det andra måste vi därmed också beakta de komplexa relationerna *mellan* ett samhälles många olika organisationer. Det går alltså inte att vare sig gå förbi civilsamhällets organisationsliv och deras relation till marknadens företag och statens förvaltning, eller att ur analysen utesluta aktörerna i de andra sfärerna och deras relationer, ambitioner och

agerande i förhållande till varandra. Det går helt enkelt inte att tänka sig ett modernt samhällskontrakt utan att hantera organisationerna.

Med Ahrnes ord kanske vi kan betrakta den moderna människan som ett slags organisatorisk kentaur, hälften människa och hälften organisation (1994). Man skulle i ett modernt samhällskontrakt till och med kunna hävda att man borde betrakta de organisationer som har vuxit fram som ett slags medlemmar i samhället (se även t ex Donahue 1992, s 35). Dessa organisationer blir då i sin tur och i sin egen kapacitet en ”avtalspart” och aktör som därmed också deltar i de många omförhandlingar av kontraktet som nu pågår, även om de så att säga gör det på uppdrag av olika grupper av medborgare eller åtminstone i deras intresse. I ett svenskt sammanhang är inte detta betraktelsesätt särskilt främmande:

”Organisationernas deltagande i det statliga beslutsfattandet kan sägas spegla kärnan i den svenska demokratiska traditionen där staten tillsammans med organisationerna har format politiken och kompromissat fram en gemensam ståndpunkt. Vid sidan av de politiska partierna har organisationslivet varit den främsta länken mellan stat och medborgare [...]” (Lundberg 2012, s 30)

En tät väv av implicita avtal och länkade överenskommelser

Det moderna samhällsfördraget betraktas fortsättningsvis som ett system av de många mindre avtal och överenskommelser som löper genom samhället, vart och ett på sitt område. De är framförhandlade och slutna av en stor mängd olika aktörer och handlar om alla möjliga frågor i det stora samhällspusslet. Det förekommer – som vi konstaterade redan tidigare – informella såväl som formella, och explicita såväl som implicita sådana ”småkontrakt”. När man betraktar dagens samhällskontrakt närmare så framträder också en helt annan typ av komplexitet än vad man får känslan för i de mer principiella, men också enklare, ursprungliga

texter som producerades av upplysningens och renässansens filosofer och tänkare. De olika ”underkontrakten” eller byggstenarna i det större kontraktsbygget löper ofta också på tvärs med varandra i en komplex väv av avtal. Det innebär också att dessa överenskommelser hakar i, påverkar och interagerar med varandra på ett sätt som gör det hela än mer svåröverskådligt. Det blir också krångligare att förutsäga den sammantagna effekten av de många pågående förhandlingarna.

Avtalen finns överallt. Den täta samhällsväv som spänns upp av avtalen, och hur väl dessa är förankrade – inbäddade – i samhällets olika delar, ger ett samhälle dess stabilitet och det övergripande samhällskontraktet dess styrka. Vi återfinner dessa synliga och osynliga överenskommelser såväl på arbetsmarknaden som inom jordbruket. De handlar om hur det politiska livet och ekonomin ska organiseras och regleras men också om relationerna mellan grupper och klasser av människor i samhället. Avtalen som sluts rör balansen mellan land och stad men de reglerar också familjens roll och individens plats i ekvationen. Hur det internationella biståndet och det militära försvaret organiseras och finansieras är delar av kontraktet. Och så vidare. Självklart hanteras här frågor som religionens plats i samhället, välfärdens organisering eller medborgarskapets utsträckning.

*Några exempel på viktiga delar
av det moderna samhällskontraktet*

Att Svenska kyrkan inte längre är en statskyrka, att vinst numera tillåts inom stora delar av välfärden, samt att svenska medborgare nu även är EU-medborgare är tre tydliga exempel på hur centrala delar av samhällskontraktet – inom vitt skilda fält – har omförhandlats i Sverige bara under de senaste decennierna. Det är frågor där det tydligt framgår att det civila samhällets organisationer både påverkar och påverkas av utgången i dessa ”underförhandlingar” i det större kontraktet. Det är även lätt att se att utfallet av dessa tre omförhandlingar får betydande konsekvenser också för många andra områden, aktörer och frågor i samhället. Det gäller allt ifrån medborgarnas ekonomi och rörlighet

till mänskliga rättigheter och principerna för hur vården, skolan och omsorgen ska organiseras och finansieras.

I de tre exempel som jag tar upp ovan har omförhandlingen inom respektive område varit så betydelsefull och genomgripande att den har kommit att befästas i ändrad lagstiftning, i två av fallen till och med av konstitutionell art. Detta är förstås inte nödvändigt för att ett avtal eller en överenskommelse ska kunna betraktas som en del av samhällskontraktet. Det kontrakt som vi talar om här är inte primärt en juridisk eller konstitutionell angelägenhet.

Allemansrätten är ett bra exempel på något som många i Sverige – med de utifrån ”sedvanan” härledda rättigheter och skyldigheter som följer av denna rätt – betraktar som ett självklart ”kontrakt” mellan markägare och övriga medborgare. Jag skulle vilja hävda att detta är del av det svenska samhällskontraktet. Trots dess betydelse och konsekvenser fick allemansrätten mycket sent (1994) det formella stöd den idag har i landets konstitution och även då utan klarare besked eller bestämning om vad det handlar om än att ”alla skall ha tillgång till naturen enligt allemansrätten” (Bengtsson 2004, s 7).

Formuleringar som ofta används för de inslag i samhällskontraktet som inte är lagstiftade kan alltså utgå ifrån en idé om en ”sedvana” eller så hänvisar man till att någonting gäller ”av hävd”. En allmännyttig ideell förening är exempelvis undantagen från skatteplikt för inkomster från verksamheter som *av hävd* utnyttjas för att finansiera ideell verksamhet. Detta utan att vilka typer av aktiviteter som är att betrakta som varandes ”av hävd” specificeras närmare i lagstiftningen.

Det kan till och med förekomma som en del av det implicita samhällskontraktet – med den tolkning som jag gör här i kapitlet – att en specifik fråga explicit *inte* ska regleras lagstiftningsvägen. Så finns det till exempel idag, trots flera försök under 1900-talet, ingen särskild lagstiftning för en av de för civilsamhället mest betydelsefulla komponenterna i det tidigare kontraktet – associationsformen ideell förening. Detta är den legala grunden inte bara för alla idrottsrörelsens och kulturlivets klubbar och föreningar utan också för de flesta religiösa församlingar,

politiska partier och fackföreningar. Det handlar om en viktig del av det svenska civila samhällets infrastruktur och reglerar i många stycken dess sätt att organisera sig (se t ex T. Einarsson 2012). Men just denna komponent har alltså fått ett relativt sett mycket blygsamt stöd i formell lagstiftning.

Alla dessa exempel från vitt skilda områden på mindre omfattande ”avtal” – Svenska kyrkans position, EU-medborgarskapet, möjligheten till vinst i välfärden, undantaget från skatteplikt respektive associationsformen ideell förening – utgör tillsammans delar i det jag beskriver som det svenska samhällskontraktet. Men det finns förstås många, många fler sådana avtal som idag dessutom är under omförhandling, som läsaren också kommer att märka i bokens övriga kapitel.

En ansats där det större samhällskontraktet förstås som bestående av ett stort antal mindre överenskommelser på olika områden ger också vid handen att den omvandling av samhällskontraktet som vi nu kan studera sker genom parallella och mer eller mindre koordinerade omförhandlingar. Detta sker på många *områden* men också för olika *frågor* samt på olika *nivåer* i samhället. Detta gör att omförhandlingen av samhällskontraktet blir en ganska komplex historia att följa, men en sådan ansats gör det samtidigt ändå möjligt att göra sig en bild av hur det går till (se även Trägårdh 2011 för en diskussion om civilsamhällets roll i samhällskontraktet).

Förändring i den organisatoriska arkitekturen

Att vi nu står mitt uppe i och faktiskt bevittnar en serie omförhandlingar av vårt grundläggande samhällskontrakt kan låta väl dramatiskt. Men jag menar att det vi observerar idag inte enbart är en fråga om pågående vardagliga förändringar av det svenska samhället. I boken pekar vi på att det i flera fall tycks finnas en medveten ambition att förändra från ett tidigare relativt stabilt läge, vilket leder till ett läge som vi här beskriver som en omförhandling av samhällskontraktet.

Ett annat sätt att beskriva vad som pågår och denna typ av omvandlingsprocess kan vi låna av John D. Donahue. Ett av hans nyckelbegrepp handlar om den *organisatoriska arkitekturen* i ett samhälle:

”Vägledad av de värderingar som den omhuldar bygger varje kultur upp sina egna institutionella strukturer för att skapa och fördela sina tillgångar. Denna organisatoriska arkitektur är i hög grad influerad av tradition, ideologi och tröghet. Men det händer då och då att analys och medveten planering också finns med i processen.” (Donahue 1992, s 19)

Jag menar att vi nu sedan ett par decennier tillbaka befinner oss i en sådan process av analys och medvetenhet då de grundläggande traditioner och ideologier som låg till grund för den tidigare stabila versionen av organisatorisk arkitektur för det svenska samhället på ett antal punkter mer systematiskt faktiskt har kommit att ifrågasättas och omprövas. I den serie av omförhandlingar som ligger till grund för den pågående omvandlingen, och som i högsta grad är en dynamisk och kontinuerlig process, har det civila samhällets aktörer ett antal viktiga roller att spela och det är om detta som bokens bidrag handlar.

I den omförhandlingen av det svenska samhällskontraktet som vi menar oss kunna skönja spelar folkrörelsernas förändrade position och betydelse en viktig roll, och jag tar fasta på just detta i nästföljande avsnitt.

Folkrörelsekontrakt under omförhandling

I samhällsfördraget definieras individens rättigheter och skyldigheter, men också de roller och möjligheter som står till buds. Individernas rättigheter och skyldigheter definieras i relation till varandra, men framförallt i förhållande till staten och det omgivande samhället.

I det klassiska samhällskontraktet stod förståelsen av både folkrörelsen och *medlemskapet* centralt. Medlemskapets konstruktion och

inpassning i organisationslivet och genom detta också i det vidare samhällskontraktet var nog viktigare än vad man i förstone kanske tänker sig. Jag menar att det till och med är möjligt att tala om ett speciellt ”folkrörelsekontrakt” som en del av det större kontraktet, där medlemskapet i de många organisationerna skulle kunna betraktas som en väsentlig del av det svenska medborgarskapet (se även Amnå 2008).

I en parentes följer av detta också att folkrörelsemedlemskapet troligen har haft större betydelse för hur det svenska medborgarskapet har utvecklats än vad vi i förstone kanske tänker oss samt att vi kanske bör fundera ytterligare några vändor över folkrörelsedemokratins roll – såväl internt inom organisationerna som i dess externa och mer utåtriktade dimension – för att bättre förstå landets tidigare styrning. Det innebär att när vi nu omförhandlar folkrörelsens – och därmed medlemskapets – position i det svenska samhällskontraktet, så kommer detta med stor sannolikhet också att få konsekvenser även för hur medborgarskapet och dess dimensioner kommer att gestalta sig i det nya samhällskontraktet.

Om vi använder den numera klassiska statsvetenskapliga tankefiguren om “input” och “output” som beskriver de politiska flödena i ett samhälle så kan man konstatera att en viktig funktion för folkrörelserna och deras organisationer har varit att fungera som röst-bärare på input-sidan. Begreppet folkrörelse står under 1900-talet nämligen helt centralt i föreställningen inte bara för hur civilsamhällets egen organisering bör se ut (“föreningslivet”) utan också för hur relationerna mellan stat och civilsamhälle skulle organiseras samt för hur relationen mellan medborgare och stat ska gestaltas.

Låt mig ta några exempel som illustrerar vad jag menar. Föreställningen om folkrörelsen kom under stora delar av 1900-talet att vara grundläggande för vilka principer som skulle gälla såväl för organiseringen av medborgarnas inflytande i den offentliga förvaltningen (till exempel genom intresseorganisationer och för flera av de politiska partierna), som för hur näringsliv och arbetsmarknad skulle styras och relationen mellan dem organiseras (till exempel med fackföreningar som centrala aktörer). Detta kom att manifesteras i såväl statsmaktens olika

utredningar och andra styrdokument som bland det civila samhällets aktörer i deras egna stadgar. Men föreställningen om folkrörelserna och deras centrala roll i samhällskontraktet kom också att påverka hur såväl företag och näringsliv som familjerna i hushållssektorn betraktade världen och sina egna roller i detsamma.

I den förra ”förhandlingsomgången” var folkrörelserna – såväl när det gällde de frågor de drev som den form de tog – viktiga aktörer på många områden, vilket jag skriver mer utförligt om i mitt eget bidrag i denna bok. Vi skulle också kunna beskriva det som att dessa folkrörelser – som de under 1900-talet kom att gestalta sig i det svenska samhället – i många fall var en central del av *resultatet* av de många avtal och överenskommelser som slöts då. Det handlade då konkret om att bestämma vem som är en giltig aktör i den fortsatta förhandlingen i en process då de avtalsparter som betraktas som legitima respektive illegitima definieras in eller ut ur de fortsatta förhandlingarna. Jag menar att vi till och med kan se och förstå själva folkrörelsebegreppet och den dominerande position som dessa organisationer har haft i förhandlingarna under en mycket lång tid som ett av de viktigaste resultaten av processerna i den förra stora förhandlingsrundan.

Den omvända samtalsordningen

Den nu pågående omgången av omförhandling av samhällskontraktet innebär att folkrörelsernas starka position som röstbärare i samhället inte längre är lika given, något som skulle kunna beskrivas i termer av en förändrad ansvars- och arbetsfördelning mellan de olika organisatoriska sfärerna i samhället. Denna arbetsdelning har traditionellt utgjort en mycket viktig komponent i det svenska samhällskontraktet – och i den organisatoriska arkitekturen. Sedan åtminstone ett par decennier tillbaka verkar det dock som om denna arbetsdelning håller på att luckras upp, med en ombalansering av det civila samhällets betydelse som följd. Extra tydligt märks denna förändring på välfärdsområdet vilket

vi återkommer till i såväl Marta Reuters bidrag i boken som i det kapitel som jag själv skriver med Tommy Lundström.

Jag har tidigare beskrivit denna utveckling i termer av en ”omvänd samtalsordning” (Wijkström 2000). Det gamla ”folkrörelsekontraktet” byggde på en idé om en relativt tydlig arbetsdelning mellan olika sfärer där det civila samhället ”har haft en pådrivande roll att ge röst åt folkliga opinioner och krav som sedan hittat vägen in i politiken. Folkrörelsesektorns, hittills, relativa frihet har bidragit till att organisationerna kunnat ställa krav på staten” (Forsberg 2010, s 187). Det civila samhällets givna roll – genom framförallt folkrörelserna – handlade i det samhällskontrakt som växte fram och konsoliderades under 1900-talet i första hand om att sätta dagordningen eller peka ut riktningen för samhällsutvecklingen. Eller så skulle organisationerna – utifrån sina medlemmars behov och intressen – åtminstone ställa krav på aktörer inom såväl offentlig sektor som näringsliv (Wijkström 1997; Hansson och Wijkström 2001; se även Nordström 2008, s 178ff).¹

Så är inte riktigt längre fallet. Från att under lång tid ha vant sig vid denna tydliga roll för och föreställning om det civila samhället – som alltså innebar att folkrörelserna primärt fungerade som intresseorganisationer och kravställare – upptäcker man i flera av dessa under 1990-talet att de befinner sig i den motsatta situationen. De möts allt oftare av förväntningar och förfrågningar från den offentliga sektorn som handlar om att ta på sig uppdrag eller driva verksamhet på entreprenad, samtidigt som systemen för att transferera medel från offentliga sektorn till organisationerna också ändras – ”från bidrag till ersättning” (Bergmark 1994; Johansson 2005).

Detta verkar vara en bestående trend. Många av organisationerna i den ideella sektorn – traditionella folkrörelser såväl som andra typer av organisationer – kommer framöver allt oftare att uppfattas som producenter av välfärd och andra nyttigheter i samhället. Det kommer att gälla inom välfärden, men det finns tecken på att även idrottens och friluftslivets organisationer i allt större utsträckning också rör sig i den riktningen (se t ex Norberg och Redelius i denna bok). Det vill säga att

organisationerna i allt högre utsträckning kommer att återfinnas som utförare på output-sidan i den ekvation som introducerades nyss.

Samtidigt som de äldre folkrörelserna och deras organisationer får en delvis annan funktion, så skapas det – från kommun, landsting och stat – även utrymme för nya organisationer att träda in på arenan, men då framförallt som serviceproducenter i regelrätta kontrakt och avtal om leveranser med den offentliga sektorn. Detta innebär att både karaktären på, och föreställningen om, det civila samhället i Sverige är under förändring (Wijkström 2000).

Istället för att primärt vara den idémotor genom vilken människor är med och instruerar samhällets administrativa apparater – det vill säga i första hand den offentliga sektorn och det vinstdrivande näringslivet – om hur samhället ska styras och vad som bör göras, tycks många av både gårdagens och morgondagens organisationer i det svenska civilsamhället i allt större utsträckning hamna i en utförrarroll. I första hand blir de enrollerade på uppdrag av den offentliga sektorns institutioner som inte längre expanderar på samma sätt som tidigare, även om denna utveckling nu tycks bruten då det istället för civilsamhälle är en allt större grupp av kommersiella företag som expanderar på områden som vård, skola och omsorg (t ex Hartman 2011; se även Lundström och Wijkström i denna bok).

Förändringar i samhällsstyrningens kedja

Den utveckling som har beskrivits ovan kan illustreras med hjälp av en modell som beskriver samhällsstyrningssystemet och relationen mellan dess olika komponenter. På samma sätt som vi kan betrakta det större samhällsfördraget som bestående av många mindre avtal, menar jag att det kan vara analytiskt produktivt att föreställa sig samhällsstyrningssystemet nedbrutet i ett antal mindre ”kedjor” som var och en består av tre olika delar eller länkar och som återfinns på varje område eller fält.

I den ena änden består en sådan kedja av de många olika aktörerna ur det civila samhället som på det aktuella området aktivt kämpar om det ideologiska herraväldet. I den klassiska folkrörelsemodellen skedde det genom att dessa organisationer organiserade och företrädde människorna framförallt i deras roller som medborgare eller arbetstagare. Med varierande medel och på olika nivåer strävar dessa aktörer efter att sätta agendan för i vilken riktning till exempel den organisatoriska arkitekturen på det specifika området bör utvecklas. Dessa aktörer hittar vi i den röstbärande delen av civilsamhället, och de drivs framåt av de krafter som – i de många olika ideologiernas och organiserade intressenas namn – antingen vill åstadkomma förändring eller bevara den stabilitet som råder. Det handlar om de klassiska folkrörelserna och alla deras organisationer (som politiska partier och de många intresseorganisationerna) men här finner vi också tankesmedjor, advocacy-nätverk och ett myller av enfrågeorganisationer. Alla strävar de efter att påverka vårt samhälle i linje med den bild av hur världen bör gestalta sig som just de omhuldar (se även Papakostas bidrag i boken).

Det handlar ofta om en kamp om de stora frågorna som rör samhällets ekonomi, medborgarskapets konstruktion och räckvidd eller vad som är demokrati (Reuter och Wijkström 2011). Mer konkret pågår denna kamp i det svenska fallet exempelvis inom ramen för remiss- och utredningsväsendets diskreta charm, för att tala med Trägårdh (2007). Det statliga remiss- och utredningssystemet har länge varit en central del i den statliga förvaltningens beslutsfattande och här blir det också extra tydligt att det handlar om ett pågående förhandlande om hur olika samhällspolitiska områden och frågor ska utvecklas (Lundberg 2012; se också Heckscher 1951/2010). På så sätt blir också utredningarna och remissförfarandet – och de procedurer och principer som har kommit att utvecklas kring dessa – i sig själva viktiga delar av det klassiska ”folkrörelsekontraktet” – och därmed även av det större samhällsfördraget.

Den andra länken i denna kedja utgörs av den transformativa eller administrativa apparaten i samhället – framför allt den offentliga sektorns förvaltningar respektive det vinstdrivande näringslivets företagsledning

– som ska transformera och översätta budskapet och intentionerna från den vinnande sidan i den ideologiska kampen till de beslut, prioriteringar och riktlinjer som behövs för att – i kedjans tredje länk – kunna omsätta besluten och prioriteringarna till konkret handling och verksamhet. Här återfinns också, precis som i den administrativa länken i processen, civilsamhällets organisationer, men de är i regel betydligt svagare när det gäller de tillgängliga administrativa resurserna i jämförelse med offentlig sektor och näringsliv.

Sedan är det dags för den tredje länken och själva verksamheten. Det handlar alltså om outputsidan och allt det som ska bedrivas eller produceras utifrån de premisser och resurser som ges av den administrativa länken. Det kan handla om allt ifrån att föra en armé i strid eller att bedriva barnomsorg på ett daghem, till att producera tusen bilar eller att sälja en miljon hamburgare. Även denna tredje länk eller nivå domineras historiskt av den offentliga sektorns och näringslivets producerande enheter. Här är de svenska idéburna organisationerna traditionellt om möjligt ännu svagare än i den administrativa länken. Många av de frön till en sådan produktionsapparat som från tidigare perioder fanns i det civila samhället (och nu pratar vi åtminstone 1800-tal) kom att föras över till den offentliga sektorn eller läggas ned i samband med den unga välfärdsstatens kraftiga utbyggnad och expansion under några formativa decennier på 1900-talet.

Verkligheten är aldrig så enkel som de modeller som används, men med hjälp av ett analysraster som det som introduceras i detta avsnitt kan vi lättare skönja ett mönster som den omvända samtalsordningen, och folkrörelsernas förändrade roll, som jag beskrev ovan. Om vi följer dessa samhällsstyrningskedjor inom en rad områden idag kan vi nämligen se att vissa delar av det svenska civilsamhället – framförallt just folkrörelserna – under de senaste decennierna har trängts undan från processerna i den första länken i kedjan. Andra typer av aktörer i det civila samhället har däremot kommit att expandera i den tredje, och producerande, länken i kedjan.

Civilsamhället som objekt *och* subjekt

Det vore dock alltför enkelt att tolka dessa processer endast som en illustration av hur det civila samhällets organisationer påverkas av yttre samhällsförändringar. Civilsamhället och dess organisationer måste också betraktas som en av de viktigaste drivkrafterna bakom den omförhandling av samhällskontraktet som vi diskuterar här. Enkelt uttryckt har den *idébärande* komponenten av civilsamhället och framgångarna eller motgångarna för de olika aktörerna på input- eller *röstsidan* också konsekvenser för hur utrymmet och möjligheterna ser ut för de mer *serviceproducerande* och *idéburna* output-delarna av civilsamhället.

Dessa effekter varierar förstås från fall till fall och det handlar dessutom om var man tar sin utgångspunkt. Det kan vara förbättringar i arbetslagstiftningen för den avlönade delen av samhällets arbetskraft som drivs av fackföreningar, men som i sina konsekvenser kan komma att inskränka eller försämra möjligheterna för både idrottsföreningar och stadsmissioner att arbeta med volontärer och annan frivillig arbetskraft. Det kan handla om ett ideologiskt genombrott för kvinnorörelsen som samtidigt begränsar religiösa församlingars eller politiska partiers möjligheter att själva bestämma hur deras verksamhet ska utformas och styrelser sättas samman. Det kan vara framgångar för organisationerna på miljöområdet som riskerar att få negativa konsekvenser för organisationer vars idé bygger på att de bedriver idrott eller friluftsliv i samma miljö som ska skyddas. Exempelen är många.

De nya spelreglerna kan förstås lika gärna få positiva konsekvenser för andra aktörer i civilsamhället, såväl som för aktörer ur de andra sfärerna, och även en utebliven förändring kommer också att spela roll. Den övergripande poäng som jag vill göra här är att resultaten av de många omförhandlingar av samhällskontraktet som pågår – där aktörer ur civilsamhället i högsta grad är aktiva som *inputagenter* – även på *outputsidan* får betydande konsekvenser för andra delar och verksamheter i de *idéburna* och ideella organisationerna. Det får även

konsekvenser för den inbördes relationen och balansen mellan olika typer av civilsamhälleaktörer – som nu, när pendeln verkar svänga och de idéburna organisationerna inom välfärdssektorn blir allt synligare, medan de klassiska folkrörelseorganisationernas hegemoni i rollen som medborgarnas röst(er) på många områden verkar ha nått vägs ände. På så sätt är civilsamhällets framgångar och motgångar intimt förknippade med och beroende av, såväl de många omförhandlingar som pågår, som av deras resultat.²

Nu har jag tecknat en bild där en tidigare kategori, folkrörelsen, tycks röra sig nedåt i samhällsstyrningens kedja, från input till output, samtidigt som andra viktiga kategorier av civilsamhällesaktörer – av både äldre och yngre snitt än folkrörelsen – i huvudsak har expanderat på inputsidan av samhällsstyrningsekvationen. Det är viktiga och betydande observationer, men de berättar med all säkerhet inte hela sanningen om vad som pågår. Vi har studier som dels tyder på att äldre folkrörelseorganisationer lyckas förnya sig ideologiskt (se t ex S. Einarsson 2012), dels pekar på att det lokalt pågår en transformation av det etablerade föreningslivet (Kings 2011, se även hennes bidrag i denna bok).

Som Papakostas trovärdigt argumenterar för i sitt kapitel ser vi också en ny typ av organisationsmänniska träda fram med behov av en ny typ av organisationsliv (se även Papakostas 2011). Och även om dessa nya individer och organisationer inte tycks likna dem som befolkade 1900-talets folkrörelsesverige så är det ingen tvekan om att många av dem i huvudsak verkar vara engagerade på inputsidan av ekvationen. Men istället för att primärt fokusera på att engagera de människor de vänder sig till i deras roller som medborgare eller arbetstagare verkar många av de nya organisationerna i sitt påtrycknings- och intressearbetet intressera sig för oss framförallt i våra roller som konsumenter eller aktieägare (se t ex Egels-Zandén 2012, samt Micheletti 2010). Vi rör oss i och med detta även över till en annan del av spelplanen – marknaden, näringslivet och företaget – och jag låter detta bli temat för nästa avsnitt.

Inte bara civilsamhälle och stat ...

Klassiskt är att förstå det civila samhället och dess organisationer i relation till staten och dess institutioner, som jag också har diskuterat tidigare i kapitlet i samband med samhällskontraktet (se t ex Heckscher 1943/2010 eller bidragen i Trägårdh 1995). Detta är förstås fortfarande ett i högsta grad relevant perspektiv som – precis som den andra klassiska ansatsen: att ställa organisationerna i relation till medborgarna – också behandlas i flera av bidragen. Under de senaste decennierna har emellertid också relationerna mellan de idéburna organisationerna och näringslivet och dess idévärld kommit att uppmärksammas i allt fler sammanhang. Det finns till och med de bedömare som menar att inflytandet från näringslivet framöver kommer att vara mer betydelsefullt – i citatet nedan i betydelsen mer hotfullt – än den offentliga sektorns inflytande.

I dag skulle jag nog säga att det civila livet hotas och alltid har hotats från två håll, dels från staten och dess institutionalisering, dels från marknaden och dess kommersialisering. Vilket hot som är allvarligast varierar förmodligen från tid till en annan. Men med tanke på den moderna nationalstatens försvagning och den tilltagande internationaliseringen är jag benägen att säga att i dag hotas det civila livet framförallt av marknadens kommersialisering av nära nog alla slags tjänster och verksamheter. (Bengtsson 2010, s 25)

Begrepp som hämtas från ett tänkande som utgår ifrån företag och marknader har kommit att växa i betydelse i hela samhället (se t ex Helgesson et al 2004; Rombach 2005), men även för många av de idéburna organisationerna i det civila samhället. Vi kan spåra ett antal anledningar till detta (se även Wijkström och Lundström 2002) och jag redogör i korthet för några av de i min mening viktigaste nedan, innan jag går över till att presentera bokens övriga kapitel.

För det första är det inte orimligt att anta att den ökade interaktionen och växande intresset för näringslivet från det civila samhällets sida har att göra med att (a) företagen har kommit att bli en allt viktigare makt-

faktor i samhället. Inom de organisationer i det civila samhället som är upptagna av att förändra eller utmana samhällets maktstrukturer är det inte konstigt att man söker makten, även om den flyttar till andra sammanhang än där den senast sågs. Den andra förklaringen skulle jag säga ha att göra med att (b) näringslivets aktörer kontrollerar eller har tillgång till allt mer av samhällets ekonomiska resurser vilket gör att företag också blir allt mer intressanta som finansiärer eller partners i olika projekt.

För det tredje har marknadsparadigmets växande inflytande att göra med den allt starkare position som företagens tankeraster har haft på ett stort antal områden under flera decennier vilket påverkar hur vi tänker kring (c) ledning och styrning av nästintill alla typer av verksamheter – också de idéburna. Men detta raster spelar också (d) roll för hur man enklast tar sig fram i ett samhälle som i sin helhet allt tydligare organiseras utefter tankefigurer som marknad och konkurrens, eller utifrån kategorier som kunder och ägare (Donahue och Nye 2002; Lindblom 2001, se även Lundström och Wijkström i denna volym).

Slutligen ser vi (e) ett växande inslag av direkt konkurrens på ett antal fält – till exempel på välfärdens område även inom idrott och friluftsliv – mellan idéburna organisationer och nya framgångsrika vinstdrivande företag. Det kan handla om en stor skolkoncern eller ett privat litet gym, men i båda fallen så är det möjligt att deras entré tvingar – eller inspirerar – de idéburna aktörer som befinner sig i deras närhet att börja anpassa till deras logik och praktik; på ett liknande sätt som närheten till stat och kommun under 1900-talet fick många organisationer att hämta sin inspiration därifrån. I flera av bokens bidrag är författarna upptagna med att klarlägga och beskriva detta allt livligare och för civilsamhället allt viktigare gränsland till näringslivet.

Resten av boken

I bokens nyskrivna kapitel mejslas både nya och mer välkända riktningar och principer fram som handlar om de idéburna organisationernas roll

och betydelse i samhället. Boken handlar också om hur civilsamhället och dess organisationer påverkas i den pågående samhällstransformationen. I bidragen beskrivs hur formerna för individers engagemang långsamt förändras men också hur det går till när balansen mellan aktörer från olika sfärer omförhandlas i det nya samhällsfördrag som successivt växer fram. Forskarna ger sig i de olika bidragen i kast med centrala frågor som handlar om hur våra relationer till såväl organisationerna som samhället utvecklas, och många pekar på de komplexa relationerna mellan de olika sfärerna och deras aktörer. I flera av bidragen står organisationernas förändring i fokus och med både breda penseldrag och fina detaljer tar sig författarna an såväl välfärdens organisering som de politiska och ekonomiska processerna på fritidens och kulturens fält.

I flera av kapitlen används ett antal numera klassiska sociologiska grepp för att analysera den pågående utvecklingen och forskarna pekar på effekterna av den framväxande professionaliseringen i samhället, den pågående och allt tydligare individualiseringen samt en ökad grad av kommersialisering. Vi kan i några av bidragen också notera inslag av analytiska raster av lite senare samhällsvetenskapligt snitt, där författarna utgår ifrån begrepp som till exempel reglering, standardisering och hybridisering.

I några av bokens bidrag dyker frågan upp om det genom interna förändringar kan vara de idéburna organisationernas själva särart och karaktär som står på spel – och därmed också viktiga komponenter i det som utgör basen för samhällskontraktet. Även organisationernas interna transformation blir – med ett sådant synsätt – del i de många små och pågående omförhandlingarna av samhällskontraktet. Samtidigt kan de processer som driver på organisationsförändringarna i sin tur mycket väl själva vara delar eller resultat av andra omförhandlingar, som pågår någon annanstans.

I sitt kapitel – DE MEDLEMSLÖSA ORGANISATIONERNAS TIDEVARV – pekar *Apostolis Papakostas* på att en ny typ av organisationsmänniskor idag lägger grunden för en ny typ av civilsamhälle. En effekt blir att vi får allt fler organisationer men var och en med

betydligt färre människor än tidigare. Viktiga principiella frågor står på spel. Mångfalden av enfrågeorganisationer med stödmedlemmar och givare skapar en illusion av valfrihet. I kapitlet drivs argumentet att medborgarna i det nya organisationslivet har reducerats till ett slags prenumeranter på eller möjligen konsumenter av politik. Apostolis menar att den tidigare tydliga kopplingen mellan fotfolket i de stora massorganisationerna – de klassiska folkrörelsemedlemmarna – och organisationernas ledarskikt nu är på väg att tunnas ur. Ett ökat handlingsutrymme för ledarskapet och alltmer försvagade demokratiska kontrollmekanismer leder till en folkrörelsernas fragmentering. Men hur ser det organisationsliv ut som utmanar och möjligen ersätter dem?

Tvärtemot den gängse bilden av civilsamhället i storstädernas marginaliserade förorter som antingen passivt eller extremt visar *Lisa Kings* i sitt kapitel om FÖRORTEN OCH FÖRENINGEN att där finns en aktiv och utbredd föreningslivsvardag. Kanske till och med lite mer levande än på många andra platser; möjligen också viktigare för dess medlemmar. Lisa pekar på att det bortom spektakulära rubriker och uppståndelse i det tysta faktiskt pågår en ganska omfattande verksamhet. Ofta konstrueras förändringar av föreningsliv och sociala rörelser i termer av ”antingen eller”. Men engagemanget i förortens föreningsliv tar sig uttryck i lokala föreningar som å ena sidan bör förstås i relation till den urbana periferins särskilda livssammanhang – den moderna förorten – å andra sidan kan tolkas som improvisationer på den traditionella folkrörelsemodellens idéarv. Istället för enkla svartvita konstruktioner ser vi ett slags ”både-och-land” växa fram. Dessa förvandlade lokalföreningar utgör en del av den nya basen för många av de etablerade folkrörelserna men det tycks ligga en utmaning i att den traditionella organiseringen till viss del kan betraktas som avskuren. Det innebär att på spel står såväl medlemmarnas möjligheter att genom dessa strukturer få access till majoritetssamhället som de äldre folkrörelsernas förankring bland människorna i dessa områden.

Många klassiska föreningar tycks idag vara i färd med att överge eller åtminstone ompröva medlemsbegreppet till förmån för andra sätt att

gestalta relationen mellan människorna och deras organisationer. Till exempel ser vi en växande användning av både nya och äldre konstruktioner som kund, entreprenör, givare och volontär. Genom att i sitt kapitel – EFTER MEDLEMSKAPET? – ställa det flerdimensionella folkrörelsemedlemskapet mot mer en-dimensionella relationer mellan organisationen och individen pekar *Torbjörn Einarsson* och *Johan Hvenmark* på en intressant och för både folkrörelserna och samhället utmanande utveckling. De menar att kontrollen över det svenska föreningslivet står på spel i denna process. Det handlar om en kamp mellan medlemskapet å ena sidan och organisationernas ledningar och olika former av finansiärer å den andra. Men Torbjörn och Johan nöjer sig inte med detta utan pekar också på att engagemanget i de traditionella folkrörelserna har varit en viktig väg för människors inflytande som medborgare i samhället. Vad händer när även detta arrangemang nu står på spel i och med den pågående omförhandlingen?

I en spekulering om vart det svenska civilsamhället är på väg efter folkrörelse-erans ”*hälften rörelse, hälften stat*” formulerar *jag själv* i kapitlet HYBRIDER I CIVILSAMHÄLLET ett alternativ som lyder: ”*hälften välgörenhet, hälften företag*”. Hybriden ”det sociala företaget” står i centrum och ett nytt språkbruk växer fram för att driva och kommunicera organisationernas verksamhet. Man lånar in komponenter från såväl en nygammal filantropiska som från den starka ekonomiska och även här ser vi nya kombinationer ta form. De nya språken innebär en utmaning för de idéburna organisationerna och för de chefer och ledare som är satta att förvalta och utveckla dem. En utökad uppsättning civilsamhällesmedborgare tar på detta sätt plats inte bara i organisationernas inre liv utan också i det större samhällskontraktet. Medlemmen samsas nu allt oftare med såväl frivilliga som bidrar med sin oavlönade arbetskraft som en växande grupp givare som skjuter till sina pengar. Från andra sidan av den nya ekvationen – näringslivet – kliver besjälade ”sociala entreprenörer” in för att åstadkomma social förändring och en ny generation effektiva ”ideella affärsmän” ska driva verksamheten mer rationellt som ett företag.

I fokus för statens ekonomiska relationer till det civila samhället står oftast de medel som på olika sätt går *ut* från statsapparaten till organisationerna. I *Martin Gustavssons* kapitel om PRIVATA VÄLGÖRARE I DEN SVENSKA STATEN handlar det istället om en omvänd ström av resurser då han analyserar de privata donationerna av konst till Moderna Museet. Dessa gåvor är ett i stora stycken dolt kapitel i samtalet om staten och civilsamhället. Inte desto mindre handlar det om betydande värden som i detta fall under decennier på frivillig väg har transfererats in i en statlig myndighet. Gåvorna aktiverar samtidigt en komplex fråga som handlar om vad som är värt att visas upp i samtiden – och bevaras för framtiden – i offentlig regi. Det handlar på ett plan om vem som bestämmer vilken konst som ska bevaras i ladorna, men i förlängningen menar Martin att det dessutom handlar om bestämmanderätten över kulturen och ”makten över minnet”. Kulturen betraktas ofta som ett speciellt utrymme och spänner också över alla samhällets sfärer. Många känner sig kallade när det handlar om att avgöra vilken konst som ska få finnas och visas på museerna. I Martins kapitel växer bilden fram av en komplex mix av aktörer och vi ser en antydning till arbetsdelning dem emellan: staten tillhandahåller och finansierar infrastrukturen, privata filantroper och olika vänföreningar står för stora delar av det faktiska innehållet i museernas magasin medan näringslivets företag sponsrar olika former av aktiviteter och event.

I stort sett alla större organisationer i det svenska civilsamhället är anslutna till något av de stora studieförbunden. Bara under 2011 deltog nästan en miljon människor i studiecirklar eller medverkade i annan form av folkbildning anordnad av något av de tio statsbidragsberättigade förbunden. I ett kapitel som handlar om FOLKBILDNINGSFÄLTETS GRINDVAKTER pekar *Tobias Harding* på att det rör sig om tillgång till stora resurser men även legitimitet i samhället för de organisationer som klarar nålsögat och blir godkända. De etablerade förbunden utövar ett betydande inflytande över vilka nya aktörer som släpps in i kretsen och en viss form av framförallt organisatorisk likriktning tycks vara ett krav, vilket innebär att det även handlar om de grundläggande

principerna för det civila samhällets organisering. I kapitlet analyseras förhandlingarna kring tre organisationer som relativt nyligen har försökt komma in i folkbildningsfamiljen. Det handlar om muslimska Ibn Rushd, Kulturens Bildningsverksamhet samt spelhobbyförbundet Sverok och Tobias visar i sitt bidrag hur de etablerade förbunden utövar sin roll som grindvakter.

I ett kapitel som handlar om IDROTTE OCH KOMMERSEN tar sig *Johan R. Norberg* och *Karin Redelius* förbi ofta slagordsmässiga och svepande skildringar där problem slentrianmässigt tillskrivs ”marknaden” eller ”kapitalet”. Genom att mer noggrant försöka bena upp vad som egentligen pågår lyfter författarna i fyra konkreta exempel fram det inflytande som marknadens praktik har kommit att få inom idrottsrörelsen. De pekar på att föreningar för in ett kundtänkande i verksamheten men också på att idrottsverksamhet börjar betraktas som en affärsverksamhet. Viktiga frågor för idrottsföreningarna men även för samhället handlar om var gränserna ska dras för vad som är kommersiellt respektive ideellt. För vilka grupper blir den ena eller andra lösningen bättre, och hur kommer det att påverka svensk idrottsrörelse? Ett framgångsrecept för idrottens organisationer, men också en viktig komponent i det implicita samhällskontraktet, har varit att hålla ihop bredd och elit i en öppen och demokratisk organisation där så många som möjligt ska få plats. Detta recept har bidragit till hög legitimitet och många miljarder i skattemedel. I sitt kapitel visar dock Johan och Karin på processer där kommersiella impulser blir allt vanligare, vilket de menar i förlängningen kommer att utmana den tidigare så grundmurade idén om en demokratiskt sammanhållen organisation.

Som vi såg i förra kapitlet så handlar många av de förändringar som vi idag ser om att avståndet till marknadsplatsen krymper och att tänkande lånas in från näringslivet. Det sker bland annat som en följd av ny lagstiftning för hur organisationerna ska redovisa sin ekonomi, men också som resultat av tilltagande krav på extern utvärdering och kontroll av ideell verksamhet. I sitt kapitel – PRODUKTIVITET ELLER EFFEKTIVITET? – fokuserar *Agneta Gustafson* på skillnaden mellan

den ideella organisationens produktivitet och effektivitet i förhållande till det vinstdrivande företaget. För företaget handlar dess ekonomisystem om något närmast existentiellt. Ett system för att hålla reda på var pengarna tar vägen – med direkta konsekvenser för vinsten och därmed organisationens resultat – handlar om att säkerställa företagets uppdrag. För den ideella organisationen handlar dess redovisning ”bara” om att hålla reda på de resurser som finns tillgängliga för att driva verksamheten, och inte om dess syfte. Agneta driver dock tesen att de ideella organisationerna på sikt riskerar att inte bara sätta sin effektivitet utan även sitt grunduppdrag på spel om de alltför lättvindigt anammar och kopierar näringslivets sätt att tänka och redovisa sina resurser.

Sedan några år tillbaka har även Sverige begåvats med en ”compact”. Det är en överenskommelse mellan å ena sidan stat och kommun och å andra sidan idéburna aktörer inom social omsorg och sjukvård. *Marta Reuter* analyserar i sitt bidrag till antologin – ÖVERENSKOMMELSEN SOM SPEGEL OCH ARENA – den formella ”Överenskommelse” som dessa parter undertecknade 2008. I kapitlet ligger fokus på avtalets symboliska och diskursiva betydelse. Dokumentet kan i sig ses som en arena för förhandling mellan parterna, men också förstås som en spegel av den pågående samhällstransformationen. På spel står inte bara hur relationerna mellan aktörerna inom välfärden ska organiseras. Även mer grundläggande frågor som vilken organisationernas roll i samhället bör vara respektive hur välfärden bör produceras och levereras ligger i denna del av omförhandlingen av samhällskontraktet. Fram träder i kapitlet en kompromiss med komponenter från två europeiska civilsamhällesregimer. Vi ser inslag av röst och demokrati från den socialdemokratiska regimen som historiskt har stått så stark i Sverige och resten av Skandinavien. Men i den svenska överenskommelsen märks också en betoning på social omsorg i ideell regi samt ett tydligt fokus på produktion av välfärd. Marta menar att detta i huvudsak bör förstås som en tydlig import från den liberala anglosaxiska traditionen.

Även i nästa kapitel – FRÅN RÖST TILL SERVICE: VAD HÄNDE SEDAN? – är det civilsamhällets roll i välfärdssystemen som står i

fokus. Under många decennier fick idéburna aktörer inom välfärdsstatens paradområden – vård, skola, omsorg – finna sig i en position i marginalen. Under 1900-talets sista årtionde bjöds de dock in i värmen igen med hopp om att de skulle kunna leverera såväl lägre kostnader och mer effektivitet som en ökad mångfald och större valfrihet. Tillsammans med *Tommy Lundström* pekar jag i kapitlet på att ett antal nystartade organisationer såg dagens ljus i samband med de gynnsammare vindarna, samtidigt som vi såg en ökad aktivitet också bland de äldre och mer etablerade institutionerna. Med avstamp i aktuella analyser visar vi dock att det framförallt är vinstdrivande företag som nu expanderar inom välfärden. I vårt bidrag argumenterar vi för att detta inte är så underligt utan snarare en direkt och logisk konsekvens av hur de nya systemen för att finansiera, organisera och producera välfärden har konstruerats. Konstruerar man marknader gynnar man företag. Ett centralt inslag i det nya samhällskontraktet tycks nämligen vara att dessa system – som en rekyl på den offentliga sektorns tidigare monopolsituation – idag konstrueras för att efterlikna en marknadens logik och praktik.

Med bokens sista bidrag läggs sedan ett raster över en utveckling som också antyds i flera av kapitlen och som i detta bidrag beskrivs som *DET BORGERLIGA SAMHÄLLET S ÅTERKOMST*. Med denna talande titel tar så *Lars Trägårdh* ut de analytiska svängarna. Den politiska kampen om det civila samhället har – med olika etiketter och varierande innehåll – under de senaste decennierna böljat fram och tillbaka, från höger till vänster. Lars sätter fingret på en underström som mer eller mindre uttalat också förekommer i många av de andra bidragen i boken. Han tar stöd i ett antal övergripande och aktuella förändringar i samhället och ställer sig frågan om huruvida det handlar om en återkomst av ett samhälle i en mer borgerlig tappning. Dels menar han att det handlar om hur relationen mellan stat och civilsamhälle konstrueras, dels är det en fråga om pengarnas betydelse. Lars ser den nyligen införda avdragsrätten för gåvor men också den växande andel av välfärdsproduktionen som bedrivs av aktörer utanför välfärdsstatens hägn som tecken som tydligt pekar i en sådan riktning.

Avslutning och fortsättning

Förhoppningen är att du som läsare kan bli både stimulerad och provocerad av bokens kapitel och olika infallsvinklar, och att du får några nya tankar och perspektiv med dig hem. Du behöver förstås inte hålla med oss i våra iakttagelser och analyser, men har du ett intresse för det civila samhället och dess rika organisationsliv så är jag övertygad om att du kan ha både behållning och nytta av de tankar som förs fram i bokens många kapitel. Detta gäller nog oavsett var i samhällskontraktet du placerar dig själv eller vilken position du väljer att inta när det gäller de frågor som avhandlas.

Kapitlen befinner sig här inbundna i en antologi som ger dem både mening och ett sammanhang men för att öka deras tillgänglighet och användbarhet kommer vi successivt också sprida även de enskilda bidragen var för sig. Det kommer vi att göra framförallt digitalt och i samarbete med andra. Du kommer att kunna hitta mer information om detta dels på förlagets hemsida (www.civilsociety.se), dels hos de partners som medverkar till att sprida boken och dess innehåll. Det är IDEELL ARENA (www.ideellarena.se), Sektor3 (www.sektor3.se) samt PwC (www.pwc.se/sv/ideella) som genom sina respektive verksamheter hjälper oss med detta viktiga arbete. Du är förstås också välkommen att ta kontakt direkt med författarna själva för att fortsätta samtalet.

Slutnoter

1. Det fanns även betydande inslag i föreningslivet som handlade om att organisera medlemmarnas och andras fritid och på dessa områden bedriva omfattande aktivitet, men det skulle ske i egen fri regi och utan alltför mycket inblandning och styrning från myndigheternas sida – detta var medborgarnas ”egna” organisationer. I huvudsak var det röst-dimensionen och den egna friheten som definierade idén om det svenska civila samhället och dess organisationer i ”folkrörelsekontraktet”.

2. De ideella organisationerna påverkas förstås också av andra aktörers agerande och deras röstpåverkan får effekter på andra än civilsamhällets organisationer. Detta är alltså inget isolerat system som enbart berör det civila samhället. Tvärtom. Men eftersom fokus i boken ligger på civilsamhället väljer jag här denna avgränsning.

Litteratur

- Ahrne, G. (1994) *Social organizations. Interaction Inside, Outside and Between Organizations*, London: Sage.
- Amnå, E. (2005) "Scenöppning, scenvidning, scenförändring", i Amnå, E. (red) *Civilsamhället. Några forskningsfrågor*, Stockholm: Riksbankens Jubileumsfond i samarbete med Gidlunds förlag.
- Amnå, E. (2008) *Jourhavande medborgare. Samhällsengagemang i en folk-rörelsestat*, Lund: Studentlitteratur.
- Bengtsson, B. (2004) *Allemansrätten. Vad säger lagen?* Stockholm: Naturvårdsverket.
- Bengtsson, H. (2010) *Det civila samhället mellan stat och marknad*, Ny Tid, Rapport 5, Stockholm: Arena Idé.
- Bergmark, Å. (1994) *Från bidrag till ersättning? Om kommunernas stöd till de frivilliga organisationerna inom den sociala sektorn*, Sköndalsinstitutets skriftserie nr 1, Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Donahue, J. (1992) *Den svåra konsten att privatisera*, Stockholm: SNS Förlag.
- Donahue, J. och S. Nye (red) (2002) *Market-Based Governance. Supply Side, Demand Side, Upside, and Downside*, Washington: Brookings Institution Press.
- Egels-Zandén, N. (2012) "Från global konsumentmakt till lokal arbetstagarakt" i Reuter, Wijkström och Kristensson Ugglå (red) *Vem i hela världen kan man lita på?*, Lund: Studentlitteratur.
- Einarsson, T. (2012) *Membership and Organizational Governance*. Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.
- Einarsson, S. (2012) *Ideology Being Governed. Strategy Formation in Civil Society*. Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm.
- Forsberg, A. (2010) *Kamp för bygden. En etnologisk studie av lokalt utvecklingsarbete*, Etnologiska skrifter 53, Umeå: Umeå universitet.
- Hansson, J.-H. och F. Wijkström (2001) *Civilt samhälle, social ekonomi eller nonprofit? Fallet Basta Arbetskooperativ*, Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

- Hartman, L. (red) (2011) *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd?*, Stockholm: SNS Förlag.
- Heckscher, G. (1951/2010) *Staten och organisationerna*, 3:e uppl., Stockholm: European Civil Society Press.
- Helgesson, C.-F., H. Kjellberg och A. Liljenberg (2004) *Den där marknaden. Om utbyten, normer och bilder*, Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, S. (2005) *Ideella mål med offentliga medel. Förändrade förutsättningar för ideell välfärd*. Stockholm: Sober Förlag/European Civil Society Press.
- Kings, L. (2011) *Till det lokalas försvar. Civilsamhället i den urbana periferin*, Lund: Arkiv Förlag.
- Lindblom, C. (2001) *The Market System. What It Is, How It Works, and What To make of It*, New Haven: Yale University Press.
- Lundberg, E. (2012) ”En försumbar arena? Organisationerna och remissväsendet 1964-2009”, i *Statsvetenskaplig tidskrift*, Årgång 14:1, 29–55.
- Micheletti, M. (2010) *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective Action*, New York: Palgrave.
- Nordström, S. (2008) *Illusionernas harmoni, Samhällsplanerandets tankestil och dess kraftfullaste topos: diskrepansförnekandet*, Karlstad: Karlstad universitet.
- Papakostas, A. (2011) ”More Organizations with Fewer People” i Wijkström och Zimmer (red) *Nordic Civil Society at a Cross-Roads*, Baden-Baden: Nomos.
- Reuter, M. och F. Wijkström (2011) ”Victors Write History: Reflections on the Political Actorhood of Civil Society Organizations” paper presenterat vid 27th EGOS Colloquium, Göteborg.
- Rombach, B. (red) (2005) *Den framgångsrika Ekonomiskan*, Stockholm: Santérus.
- Rousseau, J.-J. (1762/2003) *On the Social Contract*, Mineola: Dover Publications.
- Trägårdh, L. (red) (1995) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Förlag.

- Trägårdh, L. (2007) "Democratic Governance and the Creation of Social Capital in Sweden: the Discrete Charm of Governmental Commissions", i Trägårdh (red) *State and Civil Society in Northern Europe*, New York: Berghahn Books.
- Trägårdh, L. (2011) "Rethinking the Position of Civil Society in the Nordic Social Contract: Social Trust and Radical Individualism" i Wijkström och Zimmer (red) *Nordic Civil Society at a Cross-Roads*, Baden-Baden: Nomos.
- Wijkström, F. (1997) "The Swedish Nonprofit Sector in International Comparison" i *Annals of Public and Cooperative Economics*. Vol. 68:4, 625–663.
- Wijkström, F. (2000) "Changing Focus or Changing Role? The Swedish Nonprofit Sector in the 1990s" i *German Policy Studies/Politikfeldanalyse*, 1(2), 161–188.